

*Tallemrettu Hanna Rekin
15.7.1999
Jaana Pictile*

Museovirasto

Rho

HATTULAN VANHAN KIRKON TUTKIMUKSET

Kesä-elokuu 1987

Markus Hiekkänen

Hattulan Vanhan kirkon asehuoneen länsiseinä lienee jo pitkään tuottanut vaikeuksia rakennuksen kunnossapidolle päätellen siinä näkyvistä erilaisista korjaus- ja paikkausjäljistä. Viimeisin näistä on vaikeuksista syntynyt 1980-luvun alkupuolella seinän ulkopinnan alkaessa kontreforin ja runkokuoneen eteläseinän välissä pullistua ulospäin. Pahimmillaan pullistuman suuruus oli peräti 23 cm. seinän luotilinjasta.

Suunnitelmaa seinän korjaamiseksi alettiin toteuttaa seurakunnan taloudenhoitaja Martti Taivaisen ponnistelun tuloksena keväällä 1987. Seinä kiristettiin tilapäisesti paikoilleen pulttiankkurein ja ulkopuolilla teräs- ja puurakenteilla (ks. Helena Edgrenin ja Heikki Hännisen matkakertomus, päiv. 4.5. 1987, RHO top. arkisto).

Suunnitelman perusajatus oli purkaa varovaisesti, kivi kiveltä ja tiili tiileltä koko pullistunut osa ja rakentaa se uudelleen peruskorjaustyön jälkeen. Tämä edellytti kuitenkin sitä, että osa maamassasta asehuoneen seinän vieressä poistetaan. Kaivausta vaati myös seinän vieressä olevien anturakiviltä vaikuttavien suurehkojen kivien luonteen selvittäminen. Seinän perustusten kaivamisella esille yritettiin myös selvittää, onko sen heikkous tai sen alla olevan maaperän pehmeys tms. syynä seinän toistuviin vaurioihin.

Hattulan seurakunnan puolesta suunnittelusta ja järjestelyistä vastasi taloudenhoitaja Martti Taivainen. Niinikään seurakunnan taholta auttoi käytännön järjestelyissä haudankaivaja Aimo Jaatinen. Museoviraston rakennushistorian osastosta olivat suunnittelijoina konservaat-tori Pentti Pietarila, arkkitehti Maija Kairamo ja insinööri Heikki Hänninen. Antikvaarisina valvojina ja tutkijoina olivat tutkija Helena Edgren ja allekirjoittanut. Mittauksen ja piirtämisen hoiti työmestari Pauli Savolainen (ks. RHO piirustusarkisto). Kaivajiksi oli seurakunta palkannut koululaiset Esa-Matti Vallin ja Mia Lindströmin.

Kaivaukset

Allekirjoittanut suoritti kaivaukset ja muut tutkimukset asehuoneen länsiseinän ja runkokuoneen eteläseinän välisessä kulmauksessa 8.-12.6. 1987. Lisäksi allekirjoittanut teki muita havaintoja kirkkorakennuksesta ja kirkkotarhan rakennuksista. Juhannuksen jälkeen 22.6. kaivoivat Helena Edgren ja Heikki Hänninen koekuopan 1. Seuraavana päivänä kaivoivat Edgren ja allekirjoittanut koekuopan 2 (ks. Heikki Hännisen, Helena Edgrenin ja allekirjoittaneen matkakertomus, päiv. 26.6. 1987, RHO top. arkisto). Koekuopat 3 ja 4 kaivoi allekirjoittanut sekä kuopan 5 Martti Taivainen ja allekirjoittanut 24.6. Insinööri Hännisen johdolla suoritettiin 23.6. pääkaivausalueella kairaustutkimuksia, joiden tulokset antoivat viitteitä asehuoneen seinän vaurioiden aiheuttajasta (ks. Hännisen, Edgrenin ja allekirjoittaneen matkakertomus yllä).

Ennen varsinaista arkeologista kaivausta oli maahan asehuoneen länsipuolella kajottu seinän insinööri Mikko Peltosen rakentamien ulkopuolisten tukirakennelmien takia. Näiden rakennelmien saattaminen kiinteiksi ja seinää varmasti tukevaksi oli vaatinut kaivettavaksi etelä-pohjoissuunnassa 2,0 m pitkän, 0,85 m leveän ja n. 0,5 m syvän kaivannon. Sen etäisyys runkokuoneen eteläseinästä oli 1,9 m ja kontreforin länsipuolisesta perustuskivestä 0,7 m. Kaivannon ympäriltä, etelä-pohjoissuunnassa runkokuoneen eteläseinästä kontreforin eteläpintaan (4,5 m) ja itä-länsisuunnassa asehuoneen seinästä laskien 2,7 m levyiseltä alueelta olivat Taivainen ja Jaatinen poistaneet turpeen juuri ennen allekirjoittaneen tuloa paikalle. Siten kaivaus saattoi alkaa viivytyksettä suoraan mullasta.

Kaivajat poistivat maata Taivaisen ja Jaatisen avaamalta alueelta 10 cm kerroksina lukuunottamatta kerrosta nro 6, jonka paksuus oli n. 20 cm. Yhteensä kaivettiin 8 kerrosta. Koko maamassa lukuunottamatta 2. kerrosta seulottiin nojaseulassa, jonka silmäkoko oli 10 mm (Jaatisen mukaan samaa seulaa käyttivät Päivi Luppi ja Kaarina Rissanen kaivauksessaan kirkon sadevesiviemärdointiä tehtäessä vuonna 1975).

Kaivausten havainnot

1. Pääkaivausalue

Kaivettu maa oli moneen kertaan koskettua ja käännettyä. Vielä alimmasta kerroksesta löytyi muovinpaloja ja tuoreita parrunpätkiä. Jo 4. kerroksessa alkoi tulla esiin v. 1975 tehty salaoja, joka alkoi runkokuoneen ja asehuoneen liittymäkohdan vierestä ja jatkui koillis-louhassauntaisena kaivoon (ks. Kaarina Rissasen matkakertomus päiv. 11.5. 1975 sekä päiväämätön kertomus matkoista 12.-16., 23. ja 30.5. ja 23.6.-1.7. 1975, RHO top. arkisto). Siitä salaoja jatkui kohti etelää ja poistettiin 10.6. (ks. mittauspiirustus).

Kaivausalueen maaperä oli moreenia, raekooltaan 0,05 - 5,0 cm, mutta koskematon pohjamaa oli savensekaista hiekkaa. Varsinkin pintakerroksissa sen seassa oli runsaasti tiilenporoa (raekoko pääasiassa 2,0 - 5,0 cm) ja pieniä, maatuneita luunpaloja. Kontreforin pohjoispuolella oli 3. - 5. kerroksessa voimakas 0,5 x 0,8 m laajuinen kalkkilaastiesiintymä, joka osittain jatkui seinän sekundaaristen (ks. jäljempänä) perustuskivien alle. Hiukan alempana, 5. kerroksessa kasvoi tiiliporon määrä jälleen ja seassa oli nyt suurehkojakin (kuitenkin <10,0 cm) paloja. Rakenteiden jäännöksiä ei kaivauksessa löytynyt, ei myöskään ehjiä hautoja tai sellaista osia. Esinelöydöt olivat yllättävän vähäiset - vain nauvoja, muutamia kirkkaan ikkunalasin katkelmia ja veitsenterän katkelma. Rahoja ei löytynyt lainkaan. Kaikki löydöt jätettiin säilytettäväksi kirkkoon.

Kuten yllä todettiin seurasi pääkaivausalueen pohjoisreuna runkokuoneen eteläseinää. Kaivauksen edetessä voitiin täällä todeta, että seinän alaosan vinolistan alapuolelle jäävän sokkelin tiilimuuraus, joka kaivauksen kohdalla on neljän tiilikerroksen korkuinen, jatkui kahden tiilikerroksen verran maanpinnan alapuolelle. Tässä se vaihtui lohkoituista kivistä kalkkilaastilla muuratuksi. Kiviosan korkeus on kolme kivikerrosta eli yhteensä 25 cm. Se ei työntynyt tiilipinnan pystylinjasta ulos. Sokkelin alapuolella tuli näkyviin perustus, jossa kivet työntyivät 0,2 - 0,3 m ulos sokkelin pystylinjasta. Tätä perustusta ei ollut muurattu kalkkilaastista, vaan se oli huolellisesti kylmämuurattu. Sen yläpinta oli vaakasuora ja myös sivu oli pyritty tekemään siileäksi.

Kauttaaltaan tekivät sokkelin kiviosa sekä ulostyöntävä perustus hyvin huolitellun vaikutelman. Rakenne on funktioltaan tulkittavissa seuraavasti. Sokkelin tiiliosan alapuolella oleva sen kanssa samassa pysty-

linjassa oleva kiviosuus on muodostanut vyöhykkeen, joka on estänyt maakosteuden nousemisen huokosiin ja siksi rapautumiselle alttiisiin tiiliin (samankaltainen rakenne mm. Turun tuomiokirkossa, Kirkkonummen kirkon vanhimman osan runkokuoneessa ja kuorissa sekä Isonkyrön kirkon sakaristossa). Tämä kiviosa on alunperin ollut kokonaan tai ainakin osittain näkyvissä maanpinnan yläpuolella ja tarkoitus on ollut, ettei se koskaan tule jäädä haudausten tms. toiminnan takia kohoavan maanpinnan alapuolelle. Ulostyöntövä kylmämuurattu kiviosa taas on ollut rakennuksen varsinainen perustus, jonka ei ole kuulunut näkyä maanpinnan yläpuolelle.

2. Koekuopat

Kiinnostavia havaintoja tehtiin koekuopista 1-5, jotka kaivettiin asehuoneen seinien viereen. Länsiseinän viereen tasaisin välimatkoin alkaen runkokuoneen eteläseinästä kaivetut koekuopat olivat etelä-pohjoissuunnassa hyvin kapeita (0,1 - 0,3 m), sillä ne tehtiin asehuoneen sekundaaristen, maanpinnan yläpuolella näkyvien isojen peruskivien väliin. Näitä kiviä ei tässä vaiheessa vielä uskallettu seinän sortumisvaaran takia poistaa. Koska pääkaivausalueen itäsivu samasta syystä jätettiin kaivauksen aikana vinoksi suhteessa 1 : 3, tuli koekuoppien itäpuolesta länsipuolta syvempi.

Koekuopasta 1 paljastui voimakas palokerros sekundaaristen peruskivien alapinnan alapuolelta. Sen paksuus oli n. 0,1 m ja myöhemmin samaa kerrosta tuli myös koekuopista 2 ja 3. Sen sijaan asehuoneen itäpuolella ei palokerrosta näkynyt. Koekuopassa 1 palokerros ulottui aivan seinän viereen ja siis sekundaaristen peruskivien taakse. Esille tulleen seinän alle se ei kuitenkaan mennyt.

Tämä maakerrosten ja sekundaaristen peruskivien takaa esille tullut seinä on asehuoneen tulkinnan kannalta kaivauksen tärkeimpiä löytöjä (nämä havainnot ja niiden tulkinta on esitetty Helena Edgrenin ja al-lekirjoittaneen artikkelissa Kapell eller icke kapell - det är frågan, Finskt Museum 1987, Espoo 1987). Se nimittäin on rakenteeltaan samantyyppistä tiilimuuria kuin asehuoneen eteläseinän itäosassa ja itäseinässä. Vaikka muurauksen tiilet, joita oli jäljellä enimmillään 3 - 4 kerrosta, olivatkin liuskoittuneet ja murentuneet osittain, saattoi todeta niiden väriltään, konsistenssiltaan ja kooltaan olevan samantyyppisiä kuin asehuoneen muissa seinissä. Myöskään saumauslaastissa, saumauksen paksuudessa ja pintakäsittelyssä ei ole eroja. Tiiliseinää

on alettu rakentaa kylmämuuratulle kiviperustukselle, joka ei työnny lainkaan seinäpinnan ulkopuolelle. Kivet ovat lohkottuja ja läpimitallaan 0,3 - 0,5 m. Perustus on harvahkoa ja kivien välissä hiekkaa. Sen korkeutta ei voitu määrittellä, sillä sortumisvaaran takia ei koekuoppia voitu kaivaa riittävän syviksi.

Asehuoneen seinän rakenne oli aivan sama kussakin koekuopassa 1 - 3 tehtyjen havaintojen perusteella. Asehuoneen itäseinän viereen kaivetusta koekuopasta 4 saaduilla havainnoilla voitiin osoittaa itä- ja länsiseinän perustuksen identtisyys (myös koekuopasta 5 tehtiin samat havainnot). - Myöhemmin tehdyn kuorimuurin purkamisen jälkeen tuli seinän tiilipinnan jälkiä esille ylempääkin. Täällä ne näkyivät katkenneina tai katkaistuina sidetiilinä, jotka muodostivat pystyrivejä. Tiilimuurissa on ollut munkkilimitys, jossa muutaman tiilikerroksen välein sidetiilet ovat samassa luotilinjassa. Pystyrivien säännöllisyys joissakin paikoissa harhautti tutkijoita aluksi tulkitsemaan osaa niistä ovi- tai ikkuna-aukon pielitiiliksi.

Koekuopasta 3 voitiin tehdä havaintoja runkokuoneen ja asehuoneen perustuksen liittymisestä toisiinsa. Siten saattoi huomata, että runkokuoneen seinän yllä kuvattu alaosaltaan kivinen sokkeli ja ulostyöntävä perustus jatkuivat asehuoneen länsiseinän taakse itäänpäin ilman murrosta tai rakenteen muutosta. Asehuoneen länsiseinän yllä kuvattu perustus puolestaan oli ladottu runkokuoneen seinän ulostyöntävän perustuksen päälle ja vasten runkokuoneen sokkeliä, siis puskusauma. Koekuoppa 5 kaivettiin sen takia, että haluttiin tarkastaa, missä määrin tämä piti paikkansa runkokuoneen eteläseinän ja asehuoneen itäseinän yhtymäkohdassa. Rakenne oli täällä kiistattomasti samanlainen kuin kuopassa 3: asehuoneen seinän pohjoisimmat perustuskivet on ladottu runkokuoneen perustuksen päälle ja ylempänä asehuoneen ja runkokuoneen seinän väliin muodostuu puskusauma (Finskt Museumissa 1987 oleva maininta asehuoneen ja runkokuoneen liitoksesta on heikosti formuloitu ja tarkoittaa liitosta sidetiilien kautta).

Koekuopasta 3 voitiin myös nähdä, että runkokuoneen eteläseinästä työntyi kahden tiilikerrosta sokkelin kiviosan yläpuolella asehuoneen länsiseinän kohdalla esiin ainakin neljän tartuntatiilen rivi. Tartuntatiilirivi oli muodostettu siten, että tavallinen munkkilimityskerros oli tulevan asehuoneen länsiseinän kohdalla, ikkunakomeron ulkopykälän itäreunasta 0,35 - 0,4 m itään, muutettu sidekerrokseksi, jossa kukin tiili (mitoiltaan ? x 17 x 10) oli muurattu 8 - 12 cm ulkonevaksi sei-

näpinnasta. Siten muodostui yhtenäinen ulkonema - ei siis hammastus - jonka pituus oli vähintään neljä sidetiiltä. Ulkoneman kokonaispituutta ei voitu määritellä, koska runkokuoneen eteläseinän ja asehuoneen länsiseinän välinen rako oli havaintoihin liian kapea eikä asehuoneen seinän ulkopintaa purettu kuin korjaamiseksi välttämätön määrä. Samoja tartuntatiiliä on näkyvissä myös asehuoneen sisällä, sen itä- ja länsiseinän vieressä ylhäällä, mistä voinee päätellä ulkonemien pituuden olevan keskimäärin asehuoneen alkuperäisenä säilyneen itäseinän paksuus eli n. 1,2 m. (Länsiseinän alaosan paksuus on peräti 1,8 m, mutta sitä on rakennettu paksummaksi sisäpuolelta. Seinässä on kaksi olkaa; alemman yläpuolella seinän paksuus on 1,3 m ja ylemmän yläpuolella 1,0 m. Eteläseinän paksuus on 1,0 - 1,1.).

Tartuntatiilirivejä oli seinän alaosassa perustuksesta n. 1,5 m korkeuteen aina joka toisessa tiilikerroksessa. Ylempänä niiden väli muuttui ensin kahdeksi, sitten kahdeksi ja kolmeksi.

Nämä otantatiilet havaitsi runkokuoneen eteläseinän ikkunan korkeudella jo Martti Taivainen 1985, jolloin asehuoneen länsiseinä oli hiukan liikkunut irti runkokuoneen eteläseinästä. Taivainen kertoi havaintonsa arkkitehti Maija Kairamolalle, konservaattori Pentti Pietarilalle ja tutkija Marja Terttu Knapakselle, jotka omin havainnoin saattoivat vahvistaa sen paikkansapitävyyden 1986 (Finskt Museumissa 1987 esitetty väite, jonka mukaan Kairamo ja Knapas olisivat havainneet merkkejä asehuoneen seinän alkuperäisestä tiilirakenteesta jo tällöin, on virheellinen. He havaitsivat vain sidetiilet, kun taas tiiliseinä tuli esille vasta kaivauksissa.). Virkamatkalla 6.10. 1986 saattoivat Knapas ja allekirjoittanut tehdä asiasta lisähavaintoja.

Kaivausten aikana ja niiden jälkeen tehtiin insinööri Heikki Hännisen johdolla asehuoneen perustuksiin ja perustusten alla olevaan maaperään kohdistuvia kantavuustutkimuksia porausten avulla. Näiden perusteella voitiin päätellä, ettei asehuoneen länsiseinän heikkoa kestävyyttä aiheuta ainakaan maaperän laatu.

Tutkimusten aikana tehtyjen havaintojen perusteella päätulokset ovat lyhyesti seuraavat. Ainakin jo runkokuoneen seinien alimpia tiilikerroksia rakennettaessa on sen eteläportaalin molemmille puolille ulkoseinään muurattu sidetiilistä tulevien seinien paksuuden mittaisia ulkonemia kolmen tiilikerroksen välein. Näiden ulottaminen lähes runkokuoneen tasakerran korkeuteen asti osoittaa, että lisärakennus suunnit-

telttiin rakennettavaksi tavallista asehuonetta korkeammaksi ja siten näyttävämmäksi. Asehuone rakennettiin perustuksensa osalta eri tavalla kuin runkokuone. Sen sijaan se tehtiin muuten kokonaan tiilestä. Siten Erkki Kartanon aikanaan esittämä ja useimpien tutkijoiden hyväksymä ajatus etelä- ja länsisivuiltaan avoimesta, Ristintiehen liittyvästä rakennelmasta osoittautui hylättäväksi kokonaan. Runkokuoneen alaosa osoittautui rakenteeltaan ja tehtävältään samanlaiseksi kuin muutamien muidenkin suomalaisten keskiaikaisten kirkkorakennusten.

Kaivaus- ja muut tutkimukset aiheuttaneen asehuoneen vaurioituneen länsiseinän korjaus saatettiin vähitellen valmiiksi kesän 1987 kuluessa (edellisen kerran seinä näyttää yhdessä runkokuoneen eteläseinän ja lounaiskulman kontreforin kanssa olleen korjauksen kohteena vuonna 1947, ks. O.E. Kivistön kertomus muurauskorjauksista kirkossa, päiv. 10.11. 1947, historian toimiston arkisto). Työhön liittyvistä antikvaarisista näkökulmista sekä rakennusteknisistä yksityiskohdista keskusteltiin paikan päällä seurakunnan ja museoviraston edustajien kesken 22.7. 1987 (Martti Taivainen, Antero Aho, Pentti Pietarila, Helena Edgren ja allekirjoittanut). Lopullisesti seinän korjauksen työtavoista päätettiin 11.8. 1987 (ks. Maija Kairamon, Helena Edgrenin ja Heikki Hännisen neuvottelumuistio, päiv. 12.8. 1987, RHO top. arkisto).

Kaivausten aikana allekirjoittanut kävi Päivi Lupin kanssa 10.6. tutustumassa Valkeakosken Rapolan Matomäen kaivauksiin (Anne Vikkula), Eeva von Essen-Kätkytniemen kanssa 11.6. tarkastamassa Herniäisten tiilenvalmistuspaikan sekä Leena Sälejoki-Hiekkasen ja Helena Edgrenin kanssa 23.6. tutustumassa Rengon Härkätiekaivauksiin (Jaakko Masonen & Markku Heikkinen).

Muita havaintoja

Kaivausten aikana allekirjoittanut teki muutamia havaintoja, jotka koskivat 1) runkokuoneen läntistä päätykolmiota, 2) runkokuoneen länsi-ikkunaa, 3) runkokuoneen länsiseinän terrakottanaamioita, 4) runkokuoneen ullakonportaiden kuilun yläosaa, 5) sakariston ullakon valoaukkoa, 6) runkokuoneen pohjoisseinää sakariston ullakolla, 7) keltotapulien kivistä pohjakerrosta ja 8) porttirakennuksia.

1) Runkokuoneen läntisessä päätykolmiossa ei näy ulkopuolella lainkaan rakennustelineiden reikiä, joita on tasaisten välimatkojen päässä

toisistaan kaikissa muissa seinäpinnoissa. Länsiseinässä reikäriivejä on viidessä kerroksessa ja ylin niistä tasakerran korkeudessa kulkevan nauhakomeron alapuolella. Tämä päädyn reiättömyys saattaa viitata siihen, että pääty on rakennettu muuta länsiseinää myöhemmin kuten jo Drake arveli. Toisaalta on mahdollista, että pääty on rakennettu samaan aikaan kuin muukin seinä mutta käyttäen rakennustelineitä, jotka on tuettu toisin kuin valmiiksi muuratun seinäpinnan päälle poikittain asetettuihin tukipuihin.

2) Länsipäädyn runsaasti profiloitu ikkuna vaikuttaa suhteettoman suurelta ja komealta verrattuna alapuolella olevaan länsiportaaliin ja yläpuolella olevaan ullakonaukkoon. Ikkunan ulkokomero leikkaa kahta rakennustelineen reikää. Erityisesti komeron pohjoispuolella on tiiliaines muun seinäpinnan tiiliaineksesta poikkeavaa. Suippokaarisen ikkunan pielissä on muototiilistä tehty rikas profilointi, joka muodostuu uloinna olevasta pyörösauvasta sekä sitä seuraavista neljännessauvasta, kourusta ja pyörösauvasta. Pyörö- tai lähes segmenttikaarissa länsiportaalissa on sen sijaan vain yksi tavallisista rakennustiilistä muodostettu pykälä. Suomen keskiaikaisissa kirkoissa kuuluu rikas profilointi yleensä länsipäädyn portaaliin eikä ikkunaan. Ikkunan korkeuden suhde leveyteen (peräti 1,5 : 1) ja yleinen muoto poikkeaa kirkon runkokuoneen muista ikkunoista (myös itäikkunasta). Myös sisäpuolisen profilointinsa (neljännessauva, pyörösauva ja kouru) takia on ikkuna poikkeuksellinen. Sisäkomero on suippokaarinen päinvas-
toin kuin kirkkosalin muissa ikkunoissa, missä se on segmenttikaarinen.

Nämä havainnot oikeuttavat allekirjoittaneen käsityksen mukaan varovaisesti esitettyyn johtopäätökseen, jonka mukaan ikkuna on nykyisessä muodossaan keskiajalla tehdyn muutostyön tulos. Muutos on tehty ennen runkokuoneen maalauskoristelua, sillä sisäkomeron kaareissa on samaa maalauskoristelua (köynnösaihe) kuin sivuikkunoissa. Länsi-ikkunan paikalla on ollut pienempi ja piirteiltään vaatimattomampi samalla tavoin kuin useimmissa muissa keskiaikaisissa kirkoissa. Vanhempaan ikkunaan on voinut kuulua ulkokomerossa oleva pykälä, jollainen on esimerkiksi eteläseinän kahdessa läntisemmässä ja pohjoisseinän keskimäisessä ikkunassa sekä sakariston ikkunoissa. Tällöin se on paremmin sopinut alapuolella olevan portaalin ja yläpuolella olevan ullakonaukon tyyliin.

3) Länsipäädyssä olevia terrakottanaamioita on verrattu Tarton Jaa-

nin vastaaviin. Toisaalta niitä on pidetty vain koristeina ilman syvempää merkitystä. Olisiko liian rohkeaa esittää kolmas mahdollisuus, jonka mukaan ullakonaukon yläpuolella oleva iso naamio on kirkon suunnitelleen ja rakentamista johtaneen rakennusmestarin kuva? Pienemmät naamiot taas kuvaisivat kirkon eri seinillä työskennelleiden muurari-ryhmien esimiehiä ("kymppejä").

4) Runkohuoneen pohjoisseinän tasakerran länsiosassa oleva ullakonportaiden kuilun yläosa on pohja-alaltaan 2,5 x 0,75 m laajuinen. Syvyydeltään se on vajaa metri ja pohjan peittää laastiporo ja puunpalat. Portaiden alkukohtaa ei pysty määrittämään. Kuilun seinämät ovat tiilestä. Jostakin syystä on itäseinämän ja pohjoisseinämän välissä puskusauma. Samanlainen on länsiseinämän ja eteläseinämän välissä. Muissa kahdessa nurkassa on molemminpuolinen liitos.

5) Sakariston päätykolmiossa oleva valoaukko on hyvin korkea ja kapea. Sen yläosaa on kavennettu kahdella sivuilla työntyvällä tiilellä niin, että aukon pääte on porrasmainen. Tällaisena se muistuttaa hyvin paljon Turun tuomiokirkon laajennetun kuorin läntisimmissä pilareissa olevia koristekomeroita. Voisiko tässä olla ajoituksellinen yhteys?

6) Sakariston ullakolla on runkohuoneen pohjoisseinässä nauhakomero, jonka korkeus on neljä ja puoli tiilikerrosta. Puolen tiilen kerroksen tiilet koostuvat selvästikin sellaisiksi muotissa valetuista tiilistä. Nauhakomero on samalla korkeudella kuin sakariston itä- ja länsipuolella runkohuoneen pohjoisseinässä näkyvä, ja on ilmeisesti osa sitä. Erona on kuitenkin se, että sakariston ullakolla ei nauhan yläreunaa ole muurattu pyörösauvatiileistä kuten muualla, vaan tavallisista rakennustiilistä sidelimityksenä. Komeron pohjaa ei täällä myöskään ole rapattu ja valkaistu. - Ullakon kaakkois- ja lounaisnurkassa nauhakomero häviää sakariston itä- ja länsiseinän taakse. Näiden seinien ja runkohuoneen pohjoisseinän välissä on puskusauma. Rako on liian kapea, jotta siitä voisi nähdä, onko runkohuoneen pohjoisseinässä tartuntatiiliä (sakariston kaakkoisnurkassa niitä on pystyrivissä yhteensä viisi, alin vain jonkin verran lattian yläpuolella).

7) Kirkon länsipuolella olevan kellotapuln 1. kerros on rakennettu kivistä eikä siinä juuri voi huomata erityispiirteitä. Itä- ja länsiseinässä on pyörökaarinen ovi. Molempien seinien paksuus on 1,6 m. Etelä- ja pohjoisseinä ovat kuitenkin huomattavasti näitä paksummat. Edelleen on etelä- ja pohjoisseinän itäpäässä nähtävissä epäsäännölli-

syyttä ja murtopintaa. Tämän voi ehkä tulkita niin, että näillä kohdilla on kirkkomaan aita ollut liitteessä tapuliin. Jos näin on, voi kellotapulien 1. kerros olla paljon varhaisempi (ehkä jopa keskiajalta?) kuin 1800-luvun alusta.

8) Eteläinen ja pohjoinen porttirakennus ovat pohja-alaltaan ja -muodoltaan samanlaiset. Niiden itä- ja länsiseinässä on sisäpuolella 0,6 - 0,8 m korkeudella leveä olka, joka mahdollisesti on alunperin tarkoitettu tynnyriholvin jalaksi. Rakennusten päätyseinien yläosa ja päätykolmion alaosa ovat rakenteeltaan toistensa kaltaisia. - Molempien rakennusten kirkkotarhan puoleiset oviaukot on joskus (ehkä vuonna 1795) muurattu uudelleen ja nyt niitä yhdistää pykälättömyys sekä lisäkaaret. Tällainen lisäkaari on ollut myös kirkon asehuoneen ullaonaukossa. Asehuoneen eteläportaalin kaari taas on hyvin samanlainen kuin eteläisen porttirakennuksen eteläoven kaari ja siten muurattu ehkä samassa korjausvaiheessa. Molemmissa on runsaasti paikkausjälkiä. Pohjoisen porttirakennuksen suippokaarinen pohjoisportaali sen sijaan on alkuperäinen muodoltaan. - Molempien rakennusten päätykolmiot on joskus rakennettu uudelleen tiilestä, eteläisen pohjoispäädyssä näkyy jälkiä jopa kahdesta vaiheesta (alunperin niissä lienee ollut avoimet tai laudalla peitetyt päädyt). Molempiin on muurattu koristeeksi pyörökomero ja pohjoiseen myös suorapäätteinen aukko. Tämän uuden muurauksen erottaa varsinkin eteläisessä porttihuoneessa erilaisena tiilenä ja rakennustapana. Myös ulkopinnoissa näkyvät sidehirret ovat samanlaisia.

Rakennukset eivät kuitenkaan ole keskenään samanlaiset. Erona on ainakin se, että pohjoisessa molemmat ovat lähempänä länsi- kuin itäseinää. Yhdistettynä siihen, että itäseinässä on komero, voidaan tämä tulkita siten, että rakennus on toiminut paitsi porttina myös jonkinlaisena hartaustilana. Komeron pohjakivi työntyy ulos seinäpinnasta samalla tavalla kuin Vanajan kirkon asehuoneessa olevassa komerossa. - Toinen ero rakennusten välillä on se, että pohjoispuolisen kattokulma on huomattavasti loivempi (n. 75 astetta) kuin eteläisen (n. 65 astetta).

Porttirakennusten yllä kuvatut alkuperäisten osien erot eivät allekirjoittaneen mielestä anna riittävää aihetta olettaa niiden olevan rakennusajaltaan erilaiset kuten Nervanderista alkaen on pidetty selvänä. Pohjoisen porttirakennuksen erikoisuus (ovien epäaksiaalisuus, itäseinän komero) johtuu sen kaksoistehtävästä hartaustilana ja kirk-

komaan muurin porttina. Muut erot (portaalit, päätykolmiot, kattokulma) ovat taas seurausta myöhemmistä korjauksista ja muutoksista. Samalla ne ovat kuitenkin antaneet lisäaiheita olettaa rakennukset tehdyiksi eri aikana. Allekirjoittaneen käsityksen mukaan porttirakennukset kuuluvat keskenään samaan keskiaikaiseen rakennusvaiheeseen, joka kuitenkin on myöhäisempi kuin itse kirkkorakennus. Mahdollisesti myös kellotapulin 1. kerros kuuluu tähän vaiheeseen. Kirkkomaan muuri on sen sijaan rakennettu uudelleen myöhemmin.

Helsingissä 7.2. 1989

Markus Hiekkanen

tutkija

museovirasto, rakennushistorian osasto